

Vanek Šiftar

Tovarišice in tovariši! Želel bi spregovoriti o malo raziskani temi, ki se mi zdi zelo pomembna, ker je prispevek k boljšemu razumevanju značaja naše socialistične revolucije. To je nastajanje zametkov udeležbe delavcev v upravljanju podjetij in zavodov na ozemlju Jugoslavije. Spodbudo za to temo sem dobil pri treh udeležencih našega posvetovanja. Prvo se moram dotakniti misli, ki jo je izrazil tovariš Pero Morača, ko je govoril o kontinuiteti Komunistične partije Jugoslavije oziroma kontinuiteti njene dejavnosti. Če je komunistična partija ob nastajanju na kongresu zedinjenja in v vukovarskem programu zajela v dokumente zahtevo delavcev po udeležbi v upravljanju podjetij in gospodarstva, moramo reči, da je to misel revolucija leta 1941 že začela vsaj v okviru danih možnosti tudi realizirati. Reči pa moram, da v dejavnosti Komunistične partije Jugoslavije med vojnama ta misel, ta ideja o udeležbi delavcev v upravljanju podjetij nikdar ni zamrla. Pojavljala se je različno modificirana in po mojem mnenju je dosegla največji uspeh v delavskih zaupnikih, ki so odigrali pomembno vlogo v akcijah, ko so delavci revolucionarno zasedali tovarne v velikih stavkah. Toliko za uvod.

Ko je septembra 1941 stal Valjevski odred pred Krupnjem, je bilo partijsko vodstvo v tem odredu pred vprašanjem, kaj sedaj. Krupanj bo osvobojen; v tem mestu so podjetja in med temi podjetji je pomembna topilnica antimona. In 5. septembra, ko se je sestal okrajni narodnoosvobodilni odbor v Krupnju, je Miloš Minić govoril tudi o tem, da more narodnoosvobodilni odbor poskrbeti za nov način upravljanja podjetij na osvobojenem ozemlju. Sklenili so, po zgledu pariške komune, da se v topilnici antimona osnuje delavski odbor, ki naj upravlja topilnico. Točno še ni ugotovljeno, ali 15. ali 16. septembra, je po javnem razglasu bil ta delavski odbor tudi izvoljen. Zelo zanimivo je tudi, da so na volilnem sestanku sodelovali tudi izgnanci iz Slovenije, ki so živeli na zazidanem območju te topilnice. Izvoljeni odbor je imel v svoji pristojnosti tudi preskrbo teh izgnancev. Ko je Ivo Lola Ribar bil navzoč na seji tega delavskega odbora, je bil ves navdušen. Odbor je izdelal svoj poslovnik, ki bi ga lahko enačili s prvim statutom, kajti v njem so bila tudi določila o prejemkih oziroma o delitvi sredstev, s katerimi je razpolagala topilnica. Še nekaj, kar je zelo zanimivo, je to, da je poslovnik, ki ga imenujmo kar statut, bil v razpravi na seji okrajnega narodnoosvobodilnega odbora v Krupnju.

Podoben pojav zasledimo kasneje še v Čačku in Titovem Užicu. Prav posebej bi se rad ustavil v tovarni orožja in municije v Titovem Užicu, v tovarni, ki je bila ključno in zelo pomembno podjetje v užiški republiki. Nekako tri tedne po osvoboditvi Užica pa se je v njej razvila posebna oblika upravljanja. S tovarno orožja in municije je upravljal posebej kot centralni organ štiričlanski odbor brez direktorja. Podobne pojave zasledimo kasneje v osvobojeni Dalmaciji, kjer so več kot mesec dni obnavljali podjetja posebni odbori, ki so jih volili delavci, toda direktorja ni bilo. O tem je razpravljal tudi

plenum narodnoosvobodilnega odbora za Dalmacijo, če se ne motim na tretjem zasedanju v Splitu. Zelo zanimivo je, da se prav na tem področju, ki je izrazito na področju solinskih cementarn, potem razvije tudi prvi delavski svet v socialistični Jugoslaviji, in to v sedanji cementarni Prvoborec. Brez dvoma je treba vse te zametke in oblike ocenjevati tudi glede na vpliv, ki ga je imela izjava Tito—Ribar v začetku leta 1943 glede družbenoekonomskih sprememb v novi državi oziroma v novi domovini.

Toda bilo bi nepravilno, če ne bi spregovoril tudi o tem, kako je bilo v Sloveniji, kako se je za to vprašanje zavzemala Osvobodilna fronta Slovenije in kolikšen je njen delež. Zdi se mi, da bi se morali tu mnogo dalj ustavljati, kot se ustavljamo, posebej še zato, ker je pisanih virov tu manj in spomini naglo blede, hkrati se pa celo preostali pisani viri izgublajo. Prvo, kar bi želel reči, je to, kar je bilo danes mimogrede rečeno in na kar me je spodbudil v referatu tovariš dr. Makso Šnuderl. Na strani 6 pravi: Že leta 1944 smo imeli na osvobojenem ozemlju koncepcijo o samoupravljanju v gospodarskih organizacijah. Iz tega izhaja, da so že v Osvobodilni fronti klile prve klice neposredne demokracije, ki naj na političnem, gospodarskem in socialnem področju omogoči delovnemu ljudstvu neposredno vodenje in odločanje. To pa so v bistvu že prvine samoupravljanja. Da je temu tako, lahko odgovorim s konkretnimi primeri. Zdi se mi, da odlok o poslovanju šolstva na slovenskem osvobojenem ozemlju, ki je bil objavljen v Slovenskem poročevalcu dne 1. junija 1942, s svojimi določili v tretjem in četrtem členu tudi danes ne more delati sramote. V tretjem členu je oblika neposrednega upravljanja v šolstvu zelo jasno izražena. Šolsko vodstvo sestavlja celoten učiteljski zbor, ki iz svoje srede izvoli po večinskem načelu šolskega vodjo. Ta mora biti narodno nepoporečen in vzoren ljudski vzgojitelj. Vsebina tega upravljanja je določena v četrtem členu odloka, kjer je rečeno, da šolsko vodstvo sklepa o ukrepih, ki so potrebni za poslovanje tako v upravnem pogledu kakor glede pouka in vzgoje skladno z duhom narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda. Ta uresničuje njegove najvišje narodne cilje, osvoboditev, združitvev, polno samoodločbo slovenskega naroda in popolno ljudsko demokracijo. Mimo tega odloka ne moremo iti, če govorimo o zametkih upravljanja v delovnih organizacijah oziroma konkretno v zavodih.

Nekako v istem času kot ta odlok so se na osvobojenem ozemlju Loške doline oziroma okrog Loža pojavljale posebne oblike, tako imenovani žagarski odbori. Ti žagarski odbori so, bi rekel, nekak naslednik že leta 1918 začete težnje po uveljavljanju delavcev v upravljanju podjetij. Zanimivo je, da so nekateri ustanovitelji teh žagarskih odborov, ki so bili ustanovljeni za vsako žago posebej in potem centralni odbor za vse žage na tem območju, imeli za idejno osnovo odlok o delavski kontroli iz oktobrske revolucije, katerega je prinesel po prvi svetovni vojni danes že pokojni tovariš Franc Plos. Koliko so ti žagarski odbori lahko zaživel in koliko so se uveljavili, to je sedaj težko ugotoviti, tem težje zato, ker je njihov arhiv nekje zakopan. Bilo bi zelo dragoceno odkritje, če bi šest steklenic, v katere je bil spravljen, kdaj našli.

Tretje, o čemer želim spregovoriti, je spodbuda, ki mi jo je dal tovariš dr. Lado Vavpetič. V svojem koreferatu je namreč zapisal tudi to, da je bil ustanovljen znanstveni institut s posebno nalogo, da mora študirati najpomembnejša vprašanja slovenskega naroda, ki se bodo lahko pojavljala tudi v prihodnosti. Prav tako je v koreferatu omenil vlogo študijske komisije. Zdi

se mi, po materialu, kolikor mi je bil dostopen in kolikor mi je znan, da je prav v okviru dejavnosti tega instituta in posebej študijske komisije bilo razčiščenih mnogo teoretičnih vprašanj, ki so bila kasneje vtkana in še danes so v temelje naše družbenopolitične ureditve. Tako naj samo omenim, da je tekla zelo zanimiva obravnava okrog referata tovariša Vavpetiča o javni upravi v naši bodoči ljudski demokraciji. Toda zame, za konkretno obravnavanje je prav zanimiv referat, ki ga je imel v študijski komisiji Lojze Diacci z naslovom Ureditev delovnih pogojev v bodoči Sloveniji. V tej obravnavi je prišlo do razčiščevanja vprašanja, ki je obstajalo kot dogma od drugega kongresa kominterne. Zapiralo je pobudo delavcev v mednarodnem delavskem gibanju, kajti kaj so obratni sveti, ali naj so oblika, kjer so delavci prek in s pomočjo sindikatov udeleženi v upravljanju ali pa naj bo to posebna oblika neposrednih organov delavcev, proizvajalcev.

Takoj na to obravnavo naj navežem predlog, ki ga je dal 17. septembra 1944 v svojem dopolnilnem predlogu tovariš dr. Makso Šnuderl. Ko razmišlja o vprašanju, kako naj bo urejeno gospodarstvo, ko bodo izgnani Nemci, ne samo kot oblast iz Štajerske, ampak tudi iz podjetij na tem ozemlju, je prišel po spominu na pariško komuno do tegale predloga: da je treba postaviti v vsaki tovarni strokovnega vodjo sporazumno z delavci.

Zelo pomembna je bila tudi obravnava, ki se je razvila po Dularjevem referatu o organizaciji gospodarstva po načrtu. Iz te bogate obravnave, kolikor je ohranjena v zapisnikih, naj navedem nekaj misli, ki kažejo na jasnost vprašanj in tudi na jasnost poti našega bodočega razvoja. Rečeno je bilo, da je treba idejo ljudske demokracije uresničiti tudi v gospodarstvu, sicer bo oblast ljudstva ostala samo formalna in pojem ljudske demokracije prazen. Zlasti pa moramo paziti na to pri nas, zakaj gotovo je, da bodo naše ljudske množice še vedno ostale pristopne za metode zahodnega kapitalizma. Ta nagnjenja, ki se bodo še gotovo razvijala, bodo morala ravno v gospodarskih organizacijah dobiti svojo močno zapornico. V teh obravnavah je dal velik prispevek Boris Kidrič. Zelo zanimivo je, da je Boris Kidrič v njih tudi opredelil pot razvoja nastajajoče Jugoslavije v socializem.

In še za konec naj povem:

Iz vsega, kar sem sedaj v teh nekaj minutah bežno navedel, izhaja, da je Komunistična partija Jugoslavije od svojega nastanka enkrat bolj, drugič manj, seveda ustrezno razmeram in času, v katerem je lahko delovala in morala delovati, gojila misel o udeležbi delavcev v upravljanju podjetij in jo tudi poskušala uresničiti. Da se je razpravljalo že med NOB o organih upravljanja v podjetjih, potrjuje tudi znani Kardeljev govor marca 1945 v beograjskem radiu. To misel je Kardelj kasneje potrdil na predvolilnem zborovanju v Ljubljani leta 1953.

Torej za sklep: snovanje oblik udeležbe delavcev v upravljanju in idejno razčiščevanje tega pomembnega vprašanja je tudi eden izmed elementov, ki daje revoluciji jugoslovanskih delovnih ljudi in jugoslovanskih narodov karakter socialistične revolucije.

Darko Černej

Tovarišice in tovariši, moj poseg v obravnavo bo čisto kratek in sicer v treh točkah:

Predvsem na temo država v državi:

V svojem zelo lepem referatu je tovariš Šnuderl razdelil dobo našega osvobodilnega boja v tri razvojne stopnje, in to na prvo do odhoda vodstva na osvobojeno ozemlje, ko gre po njegovem mnenju res v pravem pomenu besede za državo v državi, nato v drugo, ko imamo osvobojeno ozemlje, ko je tu že država in se ne more več govoriti o državi v državi, in končno v tretjo, ko prihaja do izločitve organov oblasti iz Osvobodilne fronte in ustanovitve posebnih organov oblasti.

Nadalje sem hotel, zlasti v zvezi z referatom tovariša Udeta o tem, da Jugoslavija ni bila debelirana, opozoriti na to, da je zbor pravnikov na Suhorju jeseni 1943 poudaril jugoslovansko državno kontinuiteto, ki jo je osvobodilni odpor jugoslovanskih narodov potrjeval. Vsi kasnejši naporji za poudarek te kontinuitete s sporazumom Tito—Šubašič, kraljevim namestništvom, vstopom dveh predstavnikov odpora v londonsko vlado itd. so šli za tem, da se ta važna kontinuiteta obdrži in s tem ne samo pridobi aktivna legitimacija nove ljudske oblasti kot predstavnika zmagovite zavezniške države na mirovnih konferencah, temveč da se tudi izognemo vsem brezmejnim komplikacijam, ki bi jih imeli, če te kontinuitete ne bi bilo.

Končno imam vtis, da je bil znanstveni institut morda malo premalo omenjen, vsaj v tej obravnavi. Delo znanstvenega instituta se je namreč pozneje nadaljevalo s tem, da so iz njega izšli inštitut za narodnostna vprašanja, inštitut za zgodovino narodnoosvobodilnega boja ter inštitut za zgodovino delavskega gibanja in da sta arhiv in biblioteka znanstvenega instituta sestavljala osnovo za arhive in knjižnice teh inštitutov. Mene, ki sem takrat konec vojne bil na položaju v ministrstvu za zunanje zadeve, pa predvsem zanima ogromen pomen znanstvenega instituta za pripravo gradiva za mirovne konference. Pri ministrstvu za zunanje zadeve smo ustanovili inštitut za proučevanje mednarodnih vprašanj, kateremu je ravno znanstveni institut služil kot osnova in s tovarišem Zwittrom na čelu bil njegovo jedro. Ta inštitut za proučevanje mednarodnih vprašanj je ogromno pripomogel k temu, da smo prihajali na mirovne konference pripravljeni in da smo končno dosegli takšne uspehe, kakršne smo v danih razmerah mogli doseči, čeprav morda intimno nismo bili z njimi nikdar povsem zadovoljni.

Lojze Ude

Tovarišice in tovariši!

Naj k nekaterim predavanjem in obravnavam povem nekaj kritičnih ali dopolnilnih misli, informacij:

Večkrat je bila imenovana v dosedanjih referatih revija Mladina, danes zopet v referatu tovariša Vavpetiča. Izhajala je od leta 1924 do 1928, od tedaj dalje pa kot Svobodna mladina do leta 1929. Mislim, da bi družba mladih izobražencev, ki se je zbirala okrog te revije, zaslužila v naši kulturni in politični zgodovini večjo pozornost, kakor je je za zdaj deležna. To so bila leta »sredi splošne ofenzive buržoazije, začete z obžnano« (Pregled zgodovine ZKJ,

str. 63), bohotno se izživljajočega jugoslovanskega integralizma. To je bila družba marksistov in iz humanizma, slovenskega kulturnega nacionalizma v smeri Prešerna, Levstika in Cankarja izhajajočih slovenskih izobražencev, ki je obravnavala kulturno, socialno in nacionalno problematiko slovenskega življenja zelo resno in tudi čedalje bolj znanstveno. To revijo je ubila Aleksandrova diktatura in posebej meni za mnogo let onemogočila nadaljnje publicistično delo. Ko je leta 1932 v reviji Književnost kritiziral Brodar (psevdomim za Kardelja) Vidmarjev spis Kulturni problemi slovenstva, je opozoril na bolj znanstveno obravnavanje slovenskega narodnega vprašanja v revijah Slovenska misel in Mladina. Ko naši pisci obravnavajo mladinska gibanja te dobe, imenujejo sicer Križ, Križ na gori, kar je prav, Mladine pa ne omenjajo ali jo omenjajo zelo mimogrede. Morda je to posvetovanje začetek primernejšega upoštevanja tega mladinskega gibanja. Vem, da se je komunistična stranka tedaj zelo zanimala za to revijo in njene posamezne pisce. O tem bi vedel marsikaj povedati. Ni bilo vse na višini, kar je pisala Mladina in ni bilo brez trenj med njenimi pisci. Povečini je bila to pač družba precejšnjih individualistov. Toda v celoti vzeto je bil nastop te družbe mladih izobražencev napreden v najboljšem pomenu te besede. Revija je pisala tudi o pravici narodne samoodločbe, o samostojni zedinjeni Sloveniji, o jugoslovanski federaciji. Zato naj že kar v tej zvezi odgovorim na nekatere kritične opazke tovariša Melika k referatu tovariša Pleterskega. Mislim, da tovariš Melik vendarle omalovažuje razne unitaristične ideje in težnje že v desetletju pred prvo svetovno vojno. Preporodovci so na primer ob vsej svoji protiavtstrijski revolucionarni jasnovidnosti dajali čudne izjave. Rešitev jezikovnega vprašanja so prepuščali bodočnosti. Kar se tiče ideje združene Slovenije pa naj opozorim na pisanje Juša Kozaka, ki je v 12. številki Preporoda napadel idejo združene Slovenije in pisal: »Nejasni so vzroki, zakaj bi se mi odtrgali od vseh drugih Jugoslovanov, ko nas ne veže samo življenjsko vprašanje, temveč tudi ves razvoj južnih Slovanov ne more biti drugačen kakor skupen.« Nekateri preporodovci so zanikali obstoj slovenske kulture in pisali proti ustanovitvi slovenske univerze. Prav najvidnejši, na primer Avgust Jenko in Klemenčič, so bili iz njihovih vrst.

Naj preidem še na nekatera druga vprašanja:

Na strani 37 svojega referata omenja tovariš Saje pakt Hitler—Stalin z dne 23. avgusta 1939 in odprto pismo Zveze delovnega ljudstva k temu dogodku. O položaju, ki je nastal s tem na terenu, in zmeda sta govorila včeraj tudi tovariša Fajfar in Zwitter. Naj dodam k temu še nekaj: Tedaj sem bil odvetnik v Lenartu v Slovenskih goricah, torej ob meji, član akcijskega odbora kmetско-delavskega gibanja in predsednik mariborske podružnice Slovenskega društva. Tako v kmetско-delavskem gibanju kakor v Slovenskem društvu je bilo mnogo komunistov, v mariborski podružnici Slovenskega društva morda kar večina. Delo tako v eni kot v drugi organizaciji je naenkrat ohromelo. Štefan Kovač, član Slovenskega društva, mi je izjavil: »Center reakcije se je preselil iz Berlina v London.« Na kakšno skupno akcijo ob meji, kakor na primer na preprečevanje manifestativnega zažiganja kresov kulturbundovcev na predvečer 20. aprila, Hitlerjevega rojstnega dne, akcijo, ki smo jo aprila 1939 še skupno izvedli, ni bilo niti misliti več. Iz tistega časa je tudi moja obširna, žolčna korespondenca z nekim prijateljem, komunistom v Ljubljani. Z veseljem sem do tistega časa poslušal protifašistične govore iz Moskve, poslušanje internacionale me je ganilo do solz. Sedaj pa naenkrat taka spre-

memba! Bilo je strašno. To je bila slaba priprava na neizogiben spopad s fašizmom, nacizmom, v katerem sem videl slej ko prej najnevarnejšega sovražnika humanistične ureditve sveta. Hočem reči: to obdobje mora biti zgodovinsko bolj iskreno, stvarno obdelano.

O politični terminologiji, ki jo uporabljajo referenti, bi bilo tudi vredno nekaj več govoriti. Omenim naj samo pogosto rabo besede »nacionalizem, nacionalističen« v referatu tovarišice Kacin Protifašistično gibanje v Julijski Krajini. Pod nacionalizmom, nacionalističnostjo razumemo danes navadno nekaj negativnega. To je večkrat sinonim za imperializem, šovinizem, je poviševanje svojega naroda nad drug narod, poudarjanje enotnosti naroda in slepota za razredna nasprotja v narodu, je zapiranje vase pred naprednimi tokovi od drugod, je tudi prenašanje sovraštva proti imperialističnim silam nekega naroda na vsakega pripadnika tega naroda. Ni pa nacionalizem v negativnem pomenu odpor, boj zatiranega, življenjsko ogroženega naroda proti zatiralcem, zavzetost, skrb za obstoj svojega naroda. Ni dovolj jasno, kaj referentka referata Protifašistično gibanje v Julijski krajini pod nacionalizem vselej misli.

O značilnostih, posebnostih Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilnega boja je bilo večkrat govora. Med vsemi navedenimi značilnostmi sem vendarle pogrešal močnejšega poudarka — mislim samo to: poudarka, ker omenjene so bile vse — posebno dveh značilnosti, posebnosti:

Tu je dejstvo poimenovanja brigad po nekaterih največjih slovenskih pesnikih in pisateljih: Prešernova, Levstikova, Cankarjeva, Gregorčičeva, Kosovelova brigada, torej dejstvo najožje povezanosti našega osvobodilnega boja s slovensko kulturo. Preneha ali na najmanjšo možno mero naj se zmanjša napetost med kulturo in politično usmerjenostjo slovenskega naroda in sicer v korist kulturne usmerjenosti.

Druga taka značilnost pa je v poudarjanju, da gradimo slovensko državnost, močnejšem, kakor je bilo na jugu poudarjanje graditve nove državne oblasti. Zakaj tako? Bili smo narod zamudnik — tako imenuje Slovence tudi Kardelj v knjigi Razvoj slovenskega narodnega vprašanja — in smo z graditvijo svoje oblasti šele dohajali druge narode. Le v Makedoniji je bilo nekaj podobnega. V tej zvezi bi opozoril tudi na premik v pomenu federacija. Pod federacijo smo razumeli med narodnoosvobodilnim bojem kar največjo samostojnost njenih sestavnih delov. Pozneje se je to spremenilo. Čisto formalno-pravno pojmovanje suverenosti federacije nad njenimi sestavnimi deli, samo po sebi sicer pravilno, omogoča poseganje v najrazličnejša individualna in avtonomna območja. Zmagovati začena nad širokim političnim pojmovanjem federacije med osvobodilno vojno. Kadar imamo opraviti s takimi tendencami, se spomnimo duha osvobodilne vojne pod vodstvom Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

Peter Šobar

Svoje besede bom navezal na obravnavanje tovariša Štoke. V referatih, ki smo jih slišali na tem znanstvenem posvetovanju o življenju ljudi našega naroda v preteklosti in o ustanovitvi Osvobodilne fronte pred 25 leti, je bilo veliko povedanega. Ob referatih in dokumentih o tej dejavnosti pa si ne morem kaj, da ne bi v bogato, neizčrpno zakladnico boja našega naroda dodal

še nekaj. Referati namreč niso omenili naših delovnih ljudi, Slovencev in Jugoslovanov, ki so pred letom 1941 živeli v tujini po vsem svetu kot ilegalni ali legalni izseljenci. To so bili ljudje malega slovenskega naroda in drugih jugoslovanskih narodov, ki so v letu 1941, ko so fašistični okupatorji raztrgali domovino na kose, izgubili še tisto rahlo vez in ljubezen, ki so jo do tedaj imeli z njo. Ko je fašizem razkosal Jugoslavijo, so ti naši ljudje v tujini zgubili vse vezi, ki so jih vezale na rodni dom. Zavest teh ljudi po vsem svetu pa govori o tem, da domovine niso pozabili, pač pa so globoko občutili vse, kar je zadelo naše narode pod udarci fašizma. Kako so ravnali v tujini, govorijo njihovi dokumenti in ime Louisa Adamiča. S temi besedami naj bo povedano vse, kar so čutili in storili za domovino in za Osvobodilno fronto v letih našega boja za osvoboditev. Mnenja sem, naj to naše zborovanje sprejme v vsebino preučevanja o delu in življenju Osvobodilne fronte tudi vprašanje dela in boja naših izseljencev v tujini. Ti ljudje so bili v resnici zvesti sinovi svoje matere Slovenije in njej so dali vse, kar so imeli, svoje srce in ljubezen. Zato v preučevanju življenja in boja Osvobodilne fronte ne moremo in ne smemo mimo njih.

Marijan Brečelj

Želel bi dati tole pripombo h koreferatu tovariša Toneta Ferenca. Študija, ki se peča z analizo sestava kočevskega zbora, je brez dvoma zelo važna, saj gre za najpomembnejši dogodek v razvoju slovenske državnosti. In zato ni vseeno, kakšno karakteristiko nosi kočevski zbor, se pravi, kdo so konkretno bili odposlanci, ki so ga sestavljali. Mislím pa, da je treba to študijo dopolniti. Na določenem delu Slovenije so bile izvedene neposredne volitve odposlancev kočevskega zbora; vojska je poslala svoje zastopnike, podjetja, bolnišnice, ustanove so prav tako volile svoje delegate. Vprašanje pa je bilo za tisti del Slovenije, na primer za Štajersko in še nekatere druge predele, kjer neposrednega zastopstva ni bilo mogoče v celoti uresničiti. Zato mislim, da je treba ocenjevati zastopstvo Slovenije v teritorialnem smislu na kočevskem zboru ne samo s stališča, koliko odposlancev je neposredno prišlo s teh območij, ampak da je treba imeti pred očmi dejstvo, da je takratno novomeško okrožje, ki je poslalo 165 poslancev, predstavljalo tisti del osvobojenega ozemlja, kjer so bile osredotočene mnoge civilne, politične in vojaške ustanove. V njih je bilo veliko političnih in vojaških delavcev iz vse Slovenije. In med temi 165 poslanci iz novomeškega okrožja je bilo mnogo takih, ki so dejansko predstavljali takrat še okupirana območja Štajerskega in nekaterih drugih predelov Slovenije. To so bili ljudje, ki so izšli iz boja in političnih organizacij iz teh predelov in na ta način bili dejansko predstavniki tamkajšnjega ljudstva, čeprav so bili izvoljeni za kočevski zbor kot odposlanci novomeškega okrožja. Taka dopolnitev se mi zdi potrebna zato, da se zgodovinsko dokumentira kočevski zbor kot dejansko zastopstvo celotnega slovenskega naroda.

Tovarišice in tovariši! Pri našem delu na posvetovanju pogrešam tole: v nobenem referatu ni bilo omenjeno območje, na katerem so tudi rasle osnove za narodno in politično enotnost, spričo katere je lahko potem nastala Osvobodilna fronta. Mislim namreč območje, ki je imelo tudi svoje kulturno središče in žarišče, ki je bilo gospodarsko močno in kjer je bilo politično življenje živo in živahno, namreč območje s središčem Maribora. Govorili smo o razdobju med obema vojnama predvsem v Ljubljani in na njenem območju, menim pa, da so se zelo značilne pomembne stvari za slovensko ljudstvo, njegovo enotnost in politiko dogajale tudi na območju Maribora in v njegovem zaledju.

Govorim nepripravljen, iz spomina. Pomembno je, kar se je zgodilo v jeseni 1918 in v letu 1919 do koroškega plebiscita, namreč to, da se je takrat proti neposredni prepovedi slovenske vlade zbralo okrog 4000 ljudi in da so to bili viničarji, želarji, kmečki sinovi in delavci ter študentje, večina šele komaj absolvirani dijaki, ki so med vojno dobili oficirski čin, peščica aktivnih slovenskih oficirjev, ki so se pod Maistrovim vodstvom organizirali kot Maistrovi borci, zavzeli Maribor, ga držali, osvojili z orožjem nemško Radgono in držali vso severno mejo do Velikovca. Mislim, da je to pomembna zadeva, zakaj slovensko ljudstvo je tudi tedaj pokazalo voljo za ceno lastnega življenja braniti slovensko zemljo in jo pridobiti za novo Jugoslavijo. Vsi ti ljudje so pričakovali boljšega kruha, kakor pa so ga imeli v Avstriji in kakor bi ga mogli pričakovati od nove nemške Avstrije. To ni bila nacionalistična zadeva. Ves ta čas so bili vsi Slovenci eno in strankarski boj je popolnoma prenehal. To bi bilo treba preiskati in ob takihle prilikah, ko govorimo o vseh teh stvareh, tudi o tem govoriti. Rad bi opozoril tudi na to, da se je takrat avstrijska socialnodemokratska stranka postavila na nemško stran, da je socialnodemokratska organizacija takrat v Mariboru bila nemška. Tam niso znali govoriti slovenski, če pa si to poskusil, so te imenovali »ein windischer Kerkeler«. Takrat je nemškemu občinskemu svetu uspelo pridobiti to nemško socialnodemokratsko stranko s tem, da je pridobil vodjo mariborskih socialnih demokratov Hansa Suppanza, katerega starši so živeli nekje blizu Maribora kot želarji, da je postal podžupan zato, da bi obvarovali to ozemlje za nemško Avstrijo. Pod njegovim vodstvom so celo železničarji štrajkali zaradi tega, da bi obvarovali »die deutschen Belange«, kakor so rekli nemškim interesom, in da so potem slovenski železničarji s pomočjo ljubljanskih ta politični štrajk zlomili s tem, da so sami začeli voziti na železnici. Štrajk se je končal tako, kot se je začel, brez uspehov. To je važno, saj je potem bila ustanovljena jugoslovanska socialnodemokratska stranka in smo imeli v Mariboru takrat kar dve socialnodemokratski stranki. To so pomembne stvari za nadaljnji razvoj. Potem se je razvijalo politično življenje, ki je bilo izredno živahno med obema glavnima političnima strankama. Vmes so se neprestano pojavljale raznovrstne politične skupine in akcije. Nastalo je komunistično gibanje, ki se je zlasti med mladino zelo razbohotilo in potem bilo predmet mnogih sodnih procesov. Tako je nastajal na severu položaj, spričo katerega so Nemci čutili potrebo takoj po okupaciji izseliti toliko ljudi. Zakaj so jih izseljevali? Zakaj so streljali toliko talcev? Tam jih je bilo ustreljenih največ, med njimi so čudoviti primeri junaštva kot sta na primer naša komunistična tovariša Klavora in Šlander. Legendaren primer junaštva je smrt borcev Pohorskega

bataljona in drugih. Tudi te stvari bi bilo treba raziskovati in vključiti v razpravljanje tam, kjer govorimo, kako je nastala enotnost slovenskega ljudstva.

Še na tole bi opozoril. Ude je že nekaj omenil o tem. Zadnja leta pred vojno smo v Mariboru skušali na neki skupni osnovi najti enotnost ne glede na politično pripadnost zaradi velikega vplivanja nacionalnega socializma, ki ga je bilo ob meji zelo močno čutiti. Organizirane so bile skupne akcije in izvedene zlasti tedaj, ko so začeli zažigati kresove ob Hitlerjevem rojstnem dnevu. Takrat smo se Mariborčani dogovorili, da bomo tako skupno osnovo ustanovili medstrankarsko, da ne bomo prirejali samo takih akcij, ampak da bomo skupno ustanovili gibanje, ki bi naj ugotovilo narodni kataster ob meji. Vsi v Mariboru so bili za to, klerikalci pa so iz Ljubljane dobili nalog, naj se ne združujejo z drugimi, češ da vodijo vso politiko tudi na Štajerskem.

To sem hotel pripomniti k vsem referatom, hkrati z željo, naj se tovariši, ki raziskujejo ta vprašanja, lotijo tudi tega. Sodim, da so na tistem področju tudi še neraziskani arhivi, ki bi bili zanimivi za zgodovino naše ljudske oblasti in Osvobodilne fronte, zakaj to delo ne bi smelo ostati omejeno samo na osrednje območje Slovenije.